

Araştırma enstitüleri ve İstanbul'un kentsel hafızası

En sık duyduğumuz ve belki de en çok kullandığımız cümle kalıplardan biri "İstanbul tarihi bir kent" ifadesi. İstanbul'dan kimlerin tarihini biliyoruz peki? Bu çerçevede İstanbul'da kentsel hafıza kaydı alanında hizmet veren araştırma enstitülerine göz attık.

ELİF ÇİĞDEM ARTAN
ecartan@museumbuzzy.com

Modern çağın tanımlayıcı unsurlarından birinin arşivler olduğunu söyleyebiliriz. Arşivler, tarihi bilgi ve hafıza biçimlerinin biriktirilmesi, saklanması ve yeniden değerlendirilmesi amacıyla kurulmuşlardır. Bu bağlamda tarih yazımının temel parçasını oluştururlar. Çünkü tarih, arşiv malzemelerinin üzerine, dolayısıyla arşivler aracılığıyla kurulur. Kent müzeleri ve arşivleri de bir şehrin toplumsal hafıza kaydının ana merkezleridir. Bilindiği üzere müzeler ve arşivler koleksiyonlarına bağlı olarak kategorize edilir. Kent müzesini ve arşivini diğerlerinden ayıran da, en yakın bakış açısıyla kent tarihini sadece bir coğrafya ve bu coğrafyayı betimleyen nesnelere üzerinden değil, kentlileri de dahil ederek anlatmasıdır. İstanbul'da henüz bir kent müzesi ya da arşivi yok. O zaman, İstanbul'un kentsel hafıza kaydını kim tutuyor?

Müzenin ve arşivin tarihine baktığımızda iki kurum arasında ortak bir hedef olduğunu görmemiz tesadüf değildir aslında. Arşivler de müzeler gibi toplumsal bilinç oluşturmak ve makbul vatandaşlar yetiştirmek üzere devletler tarafından kurulan ideolojik aygıtlardır. Öte yandan bir arşivi herhangi bir koleksiyondan ya da kütüphaneden ayıran en büyük özelliğinin içinde barındırdığı yazılı, görsel ve işitsel malzemelerin belli bir bağlamda bir araya getirilmesi olduğu unutulmamalıdır. Yani bir arşiv, bir köşede yığıntı halinde biriktirilecek oluşmaz. Tam tersine arşiv, sahip olduğu içeriğin amacına uygun bir şekilde, belli bir düzen ve sistem içerisinde toplanan dokümanların bir araya getirilmesidir.

Fransız düşünür Michel Foucault, "Bilginin Arkeolojisi" kitabında arşiv çalışmasını, tarihi olayların ardından kalan malzemeler arasından geçmişe öğrenme edimiyle kıyaslar. Bu çerçevede 'bilginin arkeoloğu', arşivi tekrar gözden geçirerek yeniden inşa etmeyi; arşivin geçmişle kurduğumuz ilişkiyi nasıl şekillendirdiğini ve arşiv aracılığıyla tarih bilincini nasıl oluşturduğumuzu gözler önüne sermeyi hedefler. Foucault'ya göre arşiv, söyleneni ve söylenmeyi yönetir; başka bir ifadeyle kayıt edileni ve edilmeyeni. Böylelikle Foucault, arkeoloji aracılığıyla kurduğu analogide herhangi bir toplumun düşünce ve değerler sistemini yöneten yapıda, arşivin rolünün altını çizmeye amaçlar. Çünkü bir tarih ancak bir arşivin izin verdiği ölçüde, ona bağlı yazılabilir.

Basit vatandaşlıkların hikayesi

Postmodernizm, her şeyi olduğu gibi tarih yazımını ve dolayısıyla arşivleri de yeniden tartışmaya açtı. Modernizm eleştirisinde tarihin kazananlar tarafından yazıldığı ön bilgisiyle düşündüğümüzde çok basit bir soru çıkar karşımıza; kaybedenler kim? Kaybedenler aslında devletlerin görmezden gelmek istedikleri kişiler, gruplar ve kurumlar. En sade ifadeyle makbul olmayan vatandaşlar. Biraz daha genişletirsek azınlıklar, göçmenler, yerinden edilmişler... Foucaultcu yaklaşımla, onların hikayelerinin anlatılması ve kayıt edilmesi istenmez. Haklarında herhangi bir arşive düşülecek herhangi bir not, varlıklarının devlet tarafından resmi olarak tanınması anlamına gelir. Bu eleştirel yaklaşım bağlamında, İstanbul kentsel bellek kaydı denilince karşımıza ne çıkar?

En sık duyduğumuz ve belki de en çok kullandığımız cümle kalıplardan biri, "İstanbul tarihi bir kent" ifadesi. İstanbul'dan kimlerin tarihini biliyoruz peki? Romalıların, Bizanslıların, Osmanlıların... Bir de erken dönem cumhuriyet figürlerinin. Aslında devlet ya da medeniyet fark etmeksizin imparatorların, sultanların ve komutanların tarihini biliyoruz. Oysa kimler gelmiş geçmiş bu kentin arka sokaklarından... Tek hikayesi basit bir vatandaşlık olanlar ve bu sıradanlığın içerdiği hatıralar. Arşive getirilen en büyük eleştiri işte bu noktada ortaya çıkıyor; sıradan insanların da birer anlatıcı olarak yaşadıklarının kayıt altına alınması ve tarihe bir not olarak düşülmesi. Etnik ve dini azınlıklar, soylulaşmayla kentin çeperine itilenler, devlet tarafından işkence edilenler, cinsel yöneliminden dolayı ötekileştirilenler, seks işçileri, kağıt toplayıcıları, mülteciler... Kim yazacak onların tarihini?

Sivil toplum kuruluşları ve onlar tarafından yürütülen hafıza projelerinin tam da bu sorunun getirdiği bir ihtiyaçtan doğduğunu söyleyebiliriz. Yıllardır, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar bünyesinde çeşitli sözlü tarih çalışmaları, sözel etkinlikler, yayınlar ve sergiler düzenleniyor. Hepsini İstanbul'un kentsel belleğini kaydetme amacını içeriyor. Öte yandan çeşitli vakıflar tarafından kurulan bu araştırma enstitülerinin her birinin kendi içinde bir kent müzesi hizmeti sunmaya çalıştığını da söyleyebiliriz (çünkü İstanbul'da bağımsız

ANAMED'in "Günlük Sesler: Sesi Gündelik Hayat Üzerinden Keşfetmek" sergisinden

ANAMED'in "Koku ve Şehir" sergisinden

bir bilim kurulu tarafından planlanmış bir kent müzesi ne yazık ki henüz yok). Aslında enstitülerin bu çoklu hizmet anlayışı artık biraz da bugün yeniden tanımlanan arşiv kavramıyla ilgili.

İstanbul'dan örnekler

Arşiv, geçmişin durağan ve kilimli odalarından evrilerek bugün artık herkesin katılımına açık yaşayan bir organizmaya dönüştü. Toplumsal tarihin merkezi haline gelen arşivlerin bugün sordukları en temel soru, "İzleyici kitlemizi nasıl daha fazla geliştirebiliriz?". Bu soru erişilebilirlik, sürdürülebilirlik, etkileşim, katılımcılık ve işbirliği gibi kavramları arşiv nezdinde tartışmaya açıyor.

Bu çerçevede İstanbul'da kentsel hafıza kaydı alanında hizmet veren araştırma enstitülerine hızlıca göz atabiliriz. Bütün kurumları tek tek saymak mümkün olmamakla birlikte Tarih Vakfı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, Fransız Araştırmaları Enstitüsü ve SALT Araştırma ilk akla gelen ve bu alanda zengin örnekler sunan araştırma merkezleri arasında.

Tarih Vakfı, yıllarca üzerinde çalıştığı İstanbul Kent Müzesi projesi dolayısıyla

la kent belleğine dair geniş bir arşive sahip. Ne yazık ki bu donanım, şu ya da bu sebeplerle olumlu bir sonuca dönüştürülemedi. Ancak bu arşiv, hazırlanan onlarca yayın ve sözel etkinlikle birlikte yakın Bilgi Belge Merkezi'nde erişime açık. Vakıf, Ekim 2013'te düzenlenen "Şimdi, Tarih Olurken..." başlıklı atölye çalışmasında Gezi Parkı direniş hareketinin tarih kaydının nasıl yazılacağına da tartışmaya açtı. Hem bu atölyede yer alan oturumların hem de tartışmalardan hazırlanan videonun Tarih Vakfı YouTube kanalında erişime açılması, Tarih Vakfı'nın çağdaş arşivleme kavramlarına nasıl yaklaştığını gösteriyor.

Suna ve İnan Kırac Vakfı'nın bünyesinde bulunan İstanbul Araştırmaları Enstitüsü (İAE), kenti üç ana döneme bölerek ele alıyor; Bizans Araştırmaları Bölümü ve Semavi Eyice Kitaplığı, Osmanlı Araştırmaları Bölümü ve Şevket Rado Yazma Kitaplığı, Atatürk ve Cumhuriyet Araştırmaları Bölümü. İAE, her ayın son perşembesi düzenlediği Arka Oda Toplantıları'nda genç araştırmacılara da yer vererek hem ele alınan konuların çeşitliliğini artırıyor hem de izleyici kitesini geliştiri-

yor. Erişilebilirlik İAE'nin de önem verdiği konular arasında ve onlar da konuşmaları YouTube kanalları üzerinden yayınlıyorlar. Erişim anlamında araştırmacılara sundukları bir diğer önemli hizmetse JSTOR. Hemen hemen bütün akademik yayınlara belirli bir ücret karşılığında erişim sağlayan bu veri tabanına İAE'nin kütüphanesi üzerinden ücretsiz erişim mümkün. İAE'nin kent müzesini andırdığı temel noktasıya İstanbul'a odaklanan tematik ve dönemsel sergiler düzenlemesi, her biri hakkında yayın hazırlayarak bu çalışmaların dokümantasyonunu yapması.

İAE yayınlarına ne yazık ki ne elektronik ne de ücretsiz olarak erişmek mümkün. Oysa ücretlendirme de JSTOR örneğinde olduğu gibi telif hakları ve erişilebilirlik noktalarında önemli bir tartışma konusu. Günümüzün popüler platformlarından Google Arts and Culture'ı da kullanan enstitünün "Üç Kitaplı Kentler" sergisini online gezmek mümkün.

Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), Koç Üniversitesi'ne bağlı bir araştırma merkezi. Sadece İstanbul değil, Tür-

kiye genelinde arkeoloji, müzecilik ve kültürel miras konularına odaklanıyor. Yıllık burs programıyla araştırmacıları destekliyor, sempozyumlar düzenliyor ve yayınlar hazırlıyor. ANAMED'in yer verdiği sergiler arasında İstanbul, öne çıkan konu başlıklarından biri. Düzenledikleri sergiler arkeolojiden güncel uzanan farklı temalara odaklanıyor. Kişisel favorilerim arasında şehri iki duyu açısından ele alan araştırmacıların yola çıkılarak hazırlananlar yer alıyor: "Günlük Sesler: Sesi Gündelik Hayat Üzerinden Keşfetmek" ile "Koku ve Şehir".

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (İFEA) de kente dair araştırmalarını dört başlıkta bir araya getiriyor: Arkeoloji; Osmanlı ve Türk Tarihi Çalışmaları; Bizans ve Selçuklu Çalışmaları; Güncel Çalışmalar. İFEA'yı diğer araştırma merkezlerinden doğrudan ayırtan noktanın da bu son bölüm olduğunu söyleyebiliriz. Kentin bugününe odaklanan çalışmalar diğer kurumlarda örneklenebiliyor, bu İFEA'da kurumsal yapının temel taşlarından birini oluşturuyor. İFEA'da Observation Urbaine d'Istanbul-İstanbul Şehir Gözlem Merkezi (OUI) aracılığıyla şehircilik, kültürel miras, şehir politikaları ve kentsel hareketlilik üzerine araştırmalar yürütülüyor. Kendi internet sitesinde yayınladığı sözel etkinliklerin yanı sıra İFEA, araştırmacılarla kent gezileri de düzenliyor.

SALT Araştırma, yukarıda belirtilen örneklerin arasında İstanbul kenti üzerine düzenlenen sergilerinin hepsi bir yana, sahip olduğu teknik altyapıyla ve izleyicisine online arşivde sunduklarıyla öne çıkıyor. Kişisel ve kurumsal arşivleri bünyesinde bir araya getiren SALT Araştırma, hem sahip olduğu bu malzemelerin dönemsel sergiler düzenliyor hem de bu malzemeleri online ve ücretsiz erişime açarak yapılacak yeni araştırmaları destekliyor. Düzenlenen bütün sözel etkinlikler yine kurumun YouTube kanalında yayınlıyor.

SALT'ın altı çizilmesi gereken hizmetlerinden biri de e-yayınçılık, yani bütün yayınlarını e-kitap halinde online ve ücretsiz olarak sunması. SALT Araştırma'da benim en sevdiğim kısım blog. Gelen yeni kitapları düzenli olarak paylaştığı platform sayesinde, araştırma merkezinin sürekli canlı tutulan yapısını takip etmek mümkün.

Bitirirken İstanbul kent araştırmalarına dair en büyük eksikliğin kent müzesi olduğunu yineleyeceğim. Bu eksiklik, çalışmaların dağılmasına ve araştırmacıların farklı araştırma enstitülerinin veri tabanları arasında mekik dokumasına neden oluyor. Tam da bu noktada Koç Üniversitesi Suna Kırac Kütüphanesi'nin yeni projesinden bahsedebiliriz: "Beyoğlu Araştırma Merkezleri Platformu ve Kütüphane Toplu Kataloğu Projesi". İstanbul Kalkınma Ajansı tarafından desteklenen bu projeye, Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi Kütüphanesi ile birlikte, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nün ortaklığında; SALT Araştırma, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Hollanda Arkeoloji Enstitüsü, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü ve Orient Enstitüsü kütüphaneleri katılıyor. Bölgenin bilimsel araştırma için önemini ön plana çıkarılması, araştırmacılar ve akademisyenler için bir buluşma merkezi haline gelmesi amaçlanan bu proje sayesinde, en azından artık bütün kaynaklar tek bir veri tabanı üzerinde taranabilecek. Neyse ki güzel şeyler olmaya devam ediyor.

SALT Araştırma